

Odnos »kulture« i »religioznoga« u djelu *Uvod u filozofiju poviesti* Julija Mankanca

Ivan Macut*

Sažetak

U ovom se radu bavimo odnosom kulture i religioznoga u djelu Uvod u filozofiju poviesti hrvatskoga filozofa Julija Mankanca. Rad je podijeljen u dva dijela. U prvome dijelu predstavljen je njegov životni put i najvažnija djela. Drugi dio govori o središnjoj temi našega rada gdje su prikazane najvažnije Mankančeve misli o kulturi i njezinu odnosu prema vrijednosti religioznoga: Mankančevo shvaćanje kulture; Mankančevo shvaćanje religioznoga; Vrijednosti u odnosu jednih prema drugima; O potrebi apsolutnih vrijednosti, Odnos religiozne vrijednosti i svetoga. Mankančeva vizija kulture nadilazi naturalističko–materijalističku viziju te je skloniji vjerovati u božanstvenost svijeta nego u svemogućnost vremena. To uvjerenje dovodi ga i do zaključka kako vječnost stoluje nad prolaznošću ili, negativno rečeno, materija nikako ne može biti posljednja stvarnost.

Ključne riječi: Julije Makanec, filozofija povijesti, kultura, religiozno, apsolutno

Uvod

U ovom se radu želi istražiti koji bi bio odnos između 'kulture' i 'religioznoga' u djelu *Uvod u filozofiju poviesti* Julija Mankanca. Istraživanjem ove teme želi se dati doprinos istraživanju filozofske misli hrvatskoga dugo vremena zaboravljenoga filozofa Mankanca. U prvome dijelu rada, kako bi se ovo Mankančevo neobjavljeno djelo bolje smjestilo u kontekst, ukratko će se predstaviti njegov život te istaknuti najvažnija djela, ali i ona koja su ostala u rukopisu. Drugi dio rada govori o središnjoj temi istraživanja: prikaz najvažnijih Mankančevih misli o kulturi i njezinu odnosu prema vrijednosti religioznoga. Tema će se obraditi kroz sljedeće naslove: Mankančevo shvaćanje kulture; Mankančevo shvaćanje religioznoga; Vrijednosti u odnosu jednih prema drugima; O potrebi apsolutnih vrijednosti, Odnos religiozne vrijednosti i svetoga. Tema kojom se u ovome radu bavimo nije sustavno obrađena u Mankančevoj knjizi, nego je više prigodično pri-

* Dr. Dr. sc. Ivan Macut, Hrvatska katolička misija Berlin. Adresa: Feldstr. 4, 13355 Berlin, Njemačka. E-pošta: ivanmacut@libero.it

sutna. Uostalom, ona i nije glavna tema knjige, ali je svakako zanimljiva te otvara pogled na Makančevu misao o kulturi i religioznome kao dvjema vrlo važnim sastavnicama čovjekova života.

1. Život i najvažnija djela

Julije Makanec rođen je 19. rujna 1904. god. u Sarajevu.¹ Pučku školu polazio je u Stolcu i Sanskom Mostu, a gimnaziju u Osijeku i Bihaću, gdje je 1922. položio ispit zrelosti. Filozofiju je studirao na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od 1922. do 1926. Apsolvirao je 1926. god., a 31. listopada 1927. god. doktorirao na istome fakultetu s temom: *Psihologijska analiza i karakteristika umjetničkog doživljaja*. Disertacija je tiskana pod naslovom: *Estetski doživljaj* u časopisu *Savremenik* 1928. godine. 1927. postaje nastavnik u Petrinji, a od 1929. do 1931. godine radi kao nastavnik na gimnaziji u Koprivnici. 1931. u Zagrebu polaže profesorski ispit iz teorije spoznaje, logike, psihologije i povijesti filozofije kao glavnoga, a pedagogije, etike i estetike kao sporednoga predmeta. 1932. po kazni je premješten u gimnaziju u Leskovcu, a potom ide u Bjelovar gdje ostaje od 1933. do 1934. Od 1936. godine predaje na gimnaziji u Virovitici, potom je od 1937. do 1938. u Knjaževcu, a 1939. u Karlovcu te, odlukom banske vlasti, 11. siječnja 1940. godine vraća se u Bjelovar. Kao član HSS-a u studenome 1940. u Bjelovaru postaje načelnikom.² Sudjelovao je u organiziranju bjelovarskoga ustanka te je već 8. travnja 1941. proglasio u Bjelovaru uskrsnuće hrvatske države.³ Iduće godine pozvan je u Zagreb i u zapovjedništvu ustaške mladeži preuzeo je dužnost pročelnika za duhovni odgoj.⁴ Na tom mjestu ostaje do 1943. kada je imenovan izvanrednim profesorom na Mudroslovnom fakultetu Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu. Treba reći kako je Makanec jedan od rijetkih filozofa koji su djelovali za vrijeme NDH, a da su imali koristi od povlastice koja je bila pridržana samo Poglavniku, da izravno imenuje izvanredne i redovite profesore na fakultetima. Sigurno je da su ovu povlasticu mogli očekivati samo oni koji su usko surađivali s ustaškim režimom. Budući da je Makanec, kako je navedeno, prije nego je imenovan izvanrednim profesorom bio uključen u odgoj ustaške mladeži, ali i nedugo nakon dobivanja profesorskoga mjesta, već u listopadu 1943., pozvan da bude ministar narodne prosvjete u NDH, što je odmah i prihvatio, to sâmo svjedoči o njegovoj blizini režimu. Makanec se krajem 1945.

1 U ovome kratkom prikazu života Julija Makanca slijedi se članak: P. Barišić, *Filozofija povijesti Julija Makanca, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 1992, 35–36, 185–186.

2 Usp. Željko Karaula, *Gradski načelnici Bjelovara (1871–1945.)*, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, 2011, 13, 1, 206 — 217.

3 Više o tome može se vidjeti u: Zdravko Dizdar, *Bjelovarski ustanak od 7. do 10. travnja 1941.*, *Časopis za suvremenu povijest*, 2007, 39, 3, 581–609.

4 Više o djelovanju Julija Makanca za vrijeme NDH u svojstvu odgojitelja ustaške mladeži, vidi: Petar Macut, *Julije Makanec kao duhovni odgojitelj ustaške mladeži*, u: *Intelektualci i rat 1939–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012. dio 1*, D. Roksandić i I. Cvijović Javorina (ur.), Zagreb, 2013, 147–161.

zajedno s ostalim članovima vlade nalazi u Austriji. Izručen je te je na skupnome suđenju 6. lipnja 1945. zajedno s ostalima osuđen na smrt i, vjerojatno, samo dan nakon presude strijeljan. Ne zna se pouzdano gdje je ubijen i pokopan. Treba također nadodati da je Makancu suđeno ne zbog njegovih filozofskih tekstova, nego izričito zbog njegova suradivanja s ustaškim režimom, radom u vladi, te veličanja ustaškoga režima i uskrsnuća hrvatske države u tekstovima objavljenima u tjedniku *Spremnost*.⁵ Ipak, potrebno je reći kako je komunističkoj vlasti nakon sloma NDH za osudu na smrt bila važna i sasvim dovoljna pisana riječ. Naime, prisjetimo se da je Dominik Barač ubijen isključivo zbog svoje knjige *Socijalna filozofija boljševizma* (1944.)⁶ u kojoj kritizira komunizam. Vendelin Vasilj doživio bi istu sudbinu zbog knjige *Filozofija komunizma* (1944.),⁷ ali je uspio pobjeći.

Što se tiče njegovih objavljenih filozofskih djela, ovdje će ih se samo ukratko nabrojati: *Marksistička filozofija prirode*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1938., *O podrijetlu i smislu države. Uvod u noviju filozofiju države*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1939.⁸, *Razvoj državne misli od Platona do Hegela*, Zagreb, 1943.

2. Ukratko o nastanku djela Uvod u filozofiju povijesti

Kako se vidjelo u životopisu, Julije Makanec 1943. na Mudroslovnom fakultetu Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu drži predavanja iz filozofije povijesti. Ova predavanja, kao uostalom niti ime Julija Makanca, zbog novonastalih okolnosti nakon pada Nezavisne Države Hrvatske 1945. nisu uopće spominjana. Pavo Barišić o namjernome prešućivanju Makanca jasno kaže:

Slika koja do danas postoji o *mračnom*, odnosno neosvijetljenom ili ideološki osvjetljavanom razdoblju četrdesetih godina dvadesetog stoljeća, razdoblju Nezavisne Države Hrvatske, može zacijelo poslužiti kao primjer na koji se način duhovna povijest jednoga naroda politički iskrivljuje i lažno prikazuje. Tako u većini leksikografskih izdanja, primjerice, tiskanih upravo u Zagrebu, ne može se naći niti traga imenima kao što je filozof Julije Makanec. Bez obzira da li pozitivno ili negativno bio valoriziran nečiji politički rad, njegova postignuća na duhovnom planu ne bi se smjela prešu-

5 U Zapisniku sa saslušanja od 26. svibnja 1945. godine pred Javnim tužiteljstvom Hrvatske, Makanca se između ostaloga suočilo i s nekoliko njegovih tekstova objavljenih u tjedniku *Spremnost* (broj 24, od 9. VIII. 1942., str. 2; br. 25, od 15. VIII. 1942., str. 2; br. 24, od 27. IX. 1942., str. 2; br. 24, od 27. IX. 1942., str. 2), u kojima govori o uskrsnuću Hrvatske države voljom Hitlera i Poglavnika ili pak veliča njemački narod i sl. Usp. Željko Karaula — Ivica Miškulin, Jedan prilog za političku biografiju. Zapisnik sa saslušanja dr. Julija Makanca od 26. svibnja 1945. godine, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, 2014, 16, 1, 84.

6 Ovo je fra Dominikova doktorska radnja koja je prevedena na hrvatski jezik te tiskana u dominikanskoj nakladi Istina u Zagrebu.

7 Ovo je prvi dio fra Venedelinove doktorske radnje. Objavljen je i drugi dio *Komunizam i vjera*, dok treći dio pod naslovom *Komunizam i obitelj* zbog pada NDH nije uspio biti objavljen u istoj nakladi.

8 Više o ovoj knjizi i tematici filozofije države i politike vidi: Enis Zebić, Julije Makanec — razumijevanje filozofije države i politike u radovima do 1941. godine, *Filozofska istraživanja*, 2007, 105, 27, 179–194.

ćivati. Međutim, Julije Makanec doživio je upravo sudbinu klasičnoga staljinističkog *brisanja* iz povijesti — kao da nikada nije niti živio. [...] Julije Makanec bio je profesor povijesti filozofije i sociologije na Mudroslovnom fakultetu Hrvatskoga sveučilišta i napisao mnoštvo radova i nekoliko knjiga iz područja filozofije, ali o njemu nema niti retka u Enciklopediji Jugoslavije kao niti u Leksikonu filozofa, iako su tamo uvršteni autori sa zanemarivim filozofskim opusom.⁹

Međutim, kako nadalje svjedoči Pavo Barišić u svome *Predgovoru*¹⁰ Makančevoj knjizi kojom se bavimo, zahvaljujući unuci Marini Makanec Zaninović te sinu Branimiru Makancu, ovaj je rukopis dugo godina bio sačuvan te ga je tek nakon demokratskih promjena 1991. u Hrvatskoj bilo moguće i objaviti. Barišić smatra kako je iz rukopisa vidljivo da ga je Makanec već bio spremio za tisak. Naime, radi se o drugoj ispravljenoj inačici teksta u kojem je na nekoliko mjesta Makanec naknadno unio pojedine ispravke. Rukopis sadrži trinaest predavanja, bez naslova, uz iznimku petoga i šestoga poglavlja koje je Makanec objavio kao zasebne članke.¹¹ Ako se uzme u obzir Makančev položaj, dakle položaj ministra u vladi NDH, te njegova sklonost pisanju i objavljivanju bilo političkih bilo filozofskih tekstova, samo se po sebi nameće pitanje zašto Makanec nije objavio tih trinaest predavanja. Pitanje je tim više važnije kada se zna da je 1945. godine objavio još jedno predavanje iz te knjige (dakle, od 13 predavanja za vrijeme Makančeva života objavljena su samo dva) kao zaseban članak u tjedniku *Spremnost*. Mišljenja smo kako Makanec ova predavanja nije smatrao u potpunosti pripremljenima za tisak jer: 1. sam urednik Pavo Barišić kaže kako se u rukopisu spremnome za tisak nalaze naknadni umetci; 2. nisu napisani naslovi predavanja, dok su dva objavljena (1942. i 1945.) s vlastitim naslovima; 3. budući da je Makanec bio ministar u vladi, mogao je bez ikakvih problema tiskati knjigu jer su mu stajala na raspolaganju sva sredstva, a nije; 4. u rukopisu su ostale još dvije knjige slična sadržaja: *Filozofija i povijest* te *Odnosaj prirodnih znanosti prema filozofiji*. Iz dosad navedenog kao razumna pretpostavka nameće se stav da Makanec ovaj tekst nije smatrao potpuno gotovim.¹² Smatramo kako u prilog ovoj postavki govori i činjenica da je u tekst knjige bilo potrebno, kako svjedoči Pavo Barišić, unositi i jezične ispravke, tj. korijenski pravopis kojim se Makanec služio nije bio uvijek i dosljedno korišten. Svakako, zahvaljujući naporu i nadopunama Pave Barišića, ova su vrlo vrijedna Makančeva predavanja tiskana te su postala dostupna zainteresiranoj javnosti. Sada prelazimo na središnji dio našega istraživanja, dakle odnos kulture i religioznoga u ovome djelu.

9 Pavo Barišić, *Pogovor*, u: Julije Makanec, *Uvod u filozofiju poviesti*, Zagreb, 1993, 164.

10 Usp. Pavo Barišić, *Predgovor*, u: Julije Makanec, *Uvod u filozofiju poviesti*, Zagreb, 1993, 5–6.

11 Peto poglavlje pod naslovom *Razmatranje o poviesnim zakonima* objavio je u časopisu *Spremnost* 1942. god., a šesto poglavlje pod naslovom *Nietzscheova filozofija poviesti* također je objavio u časopisu *Spremnost* i to 1945. god.

12 Osim toga i priređivač ove knjige, dr. Pavo Barišić, u zaključku piše: »S obzirom na način izlaganja i izvođenje zaključaka ostaje dvojbeno da li to što je ostalo sažeto u izloženih trinaest predavanja može biti završetak djela o filozofiji povijesti, kako ga je Makanec koncipirao. Moguće da je to samo dio uvoda u filozofiju povijesti, koji nažalost nikada nije niti dovršen [sic!]«. Barišić, *Pogovor*, 188.

3. Odnos kulture i religioznoga

Odmah na početku potrebno je ponovo istaknuti kako se Makanec ni u jednome predavanju nije isključivo posvetio ovoj problematici, nego se fragmenti nalaze po čitavom tekstu. Osim toga, Makanec, za razliku od filozofije povijesti, nije definirao ni pojam kulture ni pojam religioznoga, nego ih samo prigodno opisuje i stavlja bilo u međusoban odnos, bilo u odnos s poviješću i filozofijom te ostalim apsolutnim vrijednostima o kojima u predavanjima govori.

3.1. *Makančevo shvaćanje kulture*

Na koji način Makanec shvaća kulturu? Na početku treba reći kako autor ne definira nego opisuje pojam kulture. Za Makanca je temelj svake kulture religiozni osjećaj. U tom osjećaju čovjeku se otkriva da je ovisan o nekoj višoj zakonitosti višega svijeta vrijednosti nego što je to materijalni svijet u kojem živi. Nadalje, kultura je za Makanca točka ili mjesto susreta onoga što je prolazno s onim što je vječno. U biti, kultura je povlašteno mjesto u kojem se apsolutne vrijednosti probijaju u iskustveni svijet.¹³ Dakle, čovjek, kao biće koje živi u kulturi, u njoj se može susresti s onim što nadilazi i njega i sâm svijet. Makanec je svjestan da stav da vječnost vlada nad prolaznošću, tj. ovakvo stavljanje u odnos kulture i ideje vječnosti, nije općeprihvaćeno te da u vremenu u kojem on ovako razmišlja i piše vrijede drugačija shvaćanja kulture, poput naturalističkoga, s kojim se onda Makanec želi obračunati te ga kao takva i odbaciti.¹⁴

Budući da naturalistički pogled na kulturu gleda kao na nešto što nije postojalo oduvijek, nego je kultura nastala u vremenu, ona se posljedično morala razviti iz fenomena života kao njegov prirodan proizvod. Život ne postoji oduvijek, ali materija nije nastala u vremenu. Ovim se tvrdnjama naturalisti prema Makancu zapliću u antinomije koje se radaju iz metafizičke uporabe vremena. Naturalisti moraju ustanoviti da je nemoguće da je materija nastala u vremenu i da postoji odvijek. Osim toga, vrijeme za naturaliste ima ulogu čarobnjaka jer je u njemu sve moguće: vrijeme je čudotvorac za kojega ništa nije nemoguće ostvariti.¹⁵

Polemizirajući s ovakvim pogledom na svijet, Makanec zauzima potpuno drugačiji stav i smatra da vrijedi sljedeće: »metafizička stvaralačka snaga ne leži u vremenu, nego iznad vremena.« Nadalje ističe da umjesto »da vjeruje u nevjerojatne čarolije vremena«, radije vjeruje »u božanstvenost svijeta, vjerovat ćemo, da vječnost stoluje nad prolaznošću ili, negativno izraženo, da tupa materija ni-

13 Na jednom drugome mjestu Makanec piše kako je povijest prostor u kojem se radaju vrijednosti. »Pomirenje s vlastitom sudbinom, onaj antikni amor fati, to je jedna od najviših ljudskih vrlina. Povijest je u isti mah jezovita i veličanstvena, i u njoj se radaju vrijednosti, koje se iz žablje perspektive jednoga trenutka sigurno ne mogu obuhvatiti ni shvatiti. Povijest tako je ona domena prolaznosti, treba promatrati u vidu vječnosti, sub specie eternitatis, i tek će nam onda ona otkriti svoju dubinu i svoje bivstvo«. Julije Makanec, *Povijest i vječnost*. Možemo se smiriti u uvjerenju, da sve mora imati svoj smisao, u: *Spremnost*, 1944, 111–112, 2.

14 Usp. Makanec, *Uvod u filozofiju povijesti*, 146.

15 Usp. *Isto*, 147–148.

kako ne može biti posljednja stvarnost.« Ukoliko ovako razmišljamo, Makanec smatra da onda neće biti više poteškoća »da u kulturi gledamo točku dodira prolaznoga s vječnim, mjesto na kojemu se absolutne vrijednosti po svome nadvremenskom važenju probijaju u empirijski svijet.«¹⁶

Nadalje, Makanec smatra kako praizvor ili pak metafizički praizvor kulture ne spada na rad povjesničara koji treba samo »konstatirati postojanje kulture kao činjenice«, nego je to zadatak religiozne intuicije ili filozofije. Budući da je kultura, kako će se kasnije vidjeti, u uskoj vezi s apsolutnim vrijednostima, jasno je da povjesničaru Makanec daje zadatak da koliko je moguće više neutralno opisuje povijesne događaje opravdavajući pritom zašto je pojedini događaj ili osobu uzeo u razmatranje¹⁷ jer nisu svi događaji niti sve osobe od povijesnoga značenja¹⁸, istovremeno ne zauzimajući vlastiti prosudbeni stav, dok vrijednosnu prosudbu može donijeti samo filozof; na svim područjima pa tako i na području kulture. Osim toga, kultura stoji na izvoru povijesti i utemeljuje povijesnu zbilju.¹⁹ Kultura je za Mankanca do te mjere važna da uništenje same kulture dovodi do uništenja i propasti povijesne egzistencije čovječanstva.²⁰

Makanec dobro uočava kako je čovjek od samoga postanja čovjekom osjećao da postoji nešto što ga nadilazi te je u početku primitivim putem u prirodnim pojavama gledao božanske sile o kojima ovisi njegov život, a u skladu s tim i razvijao svoju prvu primitivnu kulturu. Međutim, tvrdnjama kako uništenje kulture dovodi do uništenja povijesne egzistencije čovječanstva, Makanec pre naglašava važnost same kulture za opstanak i preživljavanje čovječanstva. Naime, s jedne

16 *Isto*, 148.

17 U djelu *Marksistička filozofija prirode*, Makanec ponavlja istu misao: »Povijesno je ispitivanje sasvim nemoguće bez nekog kriterija, po kojem se luči historijski bitno od historijski nebitnoga. Ne spada sve, što se bilo kada dogodilo u prošlosti, u povijest, jer kada bi to bio slučaj, onda bi povijest kao nauka bila sasvim nemoguća. Da uzmognemo lučiti historijski bitno od historijski nebitnoga, moramo pretpostaviti važenje neke vrijednosti, s obzirom na koju vršim selekciju materijala. [...] povijest kao nauka ne može postojati bez objektivnog važenja sudova o vrijednosti.« Makanec, *Marksistička filozofija prirode*, Zagreb, 1938, 42.

18 Sličnog je mišljenja i Zimmermann kada piše: »Jasno je, naime, da nije baš svaki događaj od povijesnog značaja, pa je s nekog višeg ili obćenitijeg gledišta potrebno uočiti izvjestne događaje za izučavanje njihovih uvjeta. A zatim su ti uvjeti — u kojima upravo sastoji obrazloženje — također obćenite naravi, ukoliko ih sačinjavaju ideje, osnove, ciljevi ili t. zv. duh razdoblja, naroda i t. d.«. Stjepan Zimmermann, *Kako će filozofija kulture prosuđivati našu sadašnjost*, u: *Kriza kulture. Kulturno-filozofske studije iz suvremene socialne filozofije*, Zagreb, 1943, 90.

19 U jednom drugom članku Makanec također govori o odnosu povijesti i kulture te piše: »[...] kultura znači stvarnost, bez koje ne može biti poviesti u eminentnom smislu te riječi [...]« te jasno dalje u tekstu odbacuje naturalističko shvaćanje kulture u kojem »Kultura dakle nije ništa drugo, nego obična provincija života, i zato njen nastanak ne krije u sebi za naturalista nikakav osobiti problem«. Makanec ovaj naturalistički pogld na svijet smatra naivnim u tolikoj mjeri »da nije vrijedno trošiti rieči na njezino suzbijanje«. Makanec, *Poviest i vječnost. Možemo se smiriti u uvjerenju, da sve mora imati svoj smisao*, 2.

20 »Kao što god kultura stoji na izvor poviesti, tako bi isto s totalnim uništenjem kulture bila vezana i propast i uništenje poviestne egzistencije čovječanstva. [...] Kamo sve ovo naše poviestno zbivanje u posljednoj liniji smjera, gdje će stati i da li za nj uopće negdje imade stanke, to su opet pitanja, koja daleko prelaze okvir poviestne znanosti«. Makanec, *Uvod u filozofiju poviesti*, str. 149.

strane, povijesna je činjenica kako su se kulture razvijale u određenim povijesnim razdobljima i područjima, dosezale svoj vrhunac i propadale, ili su pak u sukobima različitih kultura pojedine kulture nestajale. S druge strane, čovječanstvo je unatoč tomu preživjelo te su se razvili novi oblici kulture.

3.2. *Makančevo shvaćanje religioznoga*

Kao što u trinaest Makančevih predavanja skupljenih u ovoj knjizi ne nalazimo nijedno koje bi eksplicite bilo posvećeno samomu pojmu kulture nego, kako je pokazano, o kulturi razmatra prigodično u različitim tekstovima, tako je i s pojmom religioznoga. Religiozno kod Makanca spada u jednu od četiriju kategorija apsolutnih vrijednosti te su prema njemu jedino te aposolutne vrijednosti i moguće kao predmet filozofskoga istraživanja. Prije nego što se nabroji koje su te aposolutne vrijednosti, treba također istaknuti kako hedonističke vrijednosti²¹ prema Makancu nemaju nikakva odnosa prema kulturi niti podliježu objektivnoj vrijednosnoj zakonitosti, dok aposolutne vrijednosti čovjeka etički obvezuju te se one nalaze u odnosu prema kulturi pa su vrlo važan problem filozofije, kao i filozofije povijesti.²² Makanec polazi od toga da postoje četiri relativno samostalne skupine apsolutnih vrijednosti: krug religije, ćudoredno–politički krug, krug znanosti te krug umjetnosti. Nas ovdje isključivo zanima ovaj prvi krug, dakle, krug religije o kojem piše:

Središnja vrijednost religiozne sfere jest svetost kao ono obilježje duševnosti, koje ovu dovodi u najveću blizinu Božanstvu. Iz psihologije religioznih genija znademo, kako bezkrajnim blaženstvom i srećom znade ljudsku dušu izpuniti osjećaj blizine Boga, a kakovim opet očajanjem i patnjom znade uroditi osjećaj udaljenosti od Boga i njegove milosti ili čak osjećaj odbačenosti.²³

Religiozni osjećaj prema sustavima kulture i svijetu po Makancu može zauzeti dva oprečna stajališta, već prema tome osjeća li se kultura i svijet kao nešto što odvodi od Boga ili kao nešto što je i samo božansko te čovjeka dovodi k Bogu.²⁴ Treba spomenuti kako o istoj ideji Makanec razmišlja i na samome kraju posljednjega predavanja u knjizi, samo sada u malo širem okviru te piše:

Religiozno osjećanje može poprimiti dva oblika: ono može biti prijateljski naklonjeno prema ovome svijetu, ono može biti izpunjeno kulturnim optimizmom u tom smislu, što vjeruje, da se čovjek u svom neumornom kulturnom nastojanju i stvaralačtvu sve više približuje Božanstvu i nekom konačnom i absolutnom cilju, koji je postavljen svemu poviestnom zbivanju i gibanju. Ali religiozni osjećaj može poprimiti i oblik neprijateljstva prema svemu, što je ovosvjetsko, pa i prema kulturi. Njemu se može učiniti, da je ovaj svijet tek zapreka za uzpon prema Božanstvu i dodir s njime, da poviest sa svim svojim mukama i patnjama ničemu ne vodi, a pogotovo ne nekom

21 »Postoji krug vrijednosti, koje možemo nazvati hedonističkim vrijednostima, vrijednostima, koje ocjenjujemo sa stajališta ugode ili neugode. Za te vrijednosti važi pravilo: *De gustibus non est disputandum!* i uz njih nikako nije vezan postupak općeg važenja.« *Isto*, 25.

22 Usp. *Isto*, 26.

23 *Isto*, 26.

24 Usp. *Isto*, 26.

konačnom i najvišem cilju, ali da zato čovjeku pojedincu na svakome mjestu poviesnoga tieka može biti dano, da u svojoj unutrašnjosti, u netaknutom svetištu svoje duše može osjetiti strujanje Božanstva i može biti izpunjen djelovanjem božanske milosti. U povijesnom razvoju manifestirao se religiozni osjećaj u oba ta pravca.²⁵

Makanec je dobro uočio dvostruk mogući odnos između religioznoga i kulture. Naime, ukoliko je svijet prijateljski nastrojen prema religioznome i ostvarenju njegova cilja, dakle približavanju božanstvu, utoliko je taj svijet s religiozne strane promatran i doživljen pozitivno. Ukoliko je suprotno, utoliko svijet postaje neprijateljsko mjesto za religiozni osjećaj. Očito je kako se u ovome drugom slučaju radi o onoj kulturi, npr. materijalističkoj i marksističkoj, koju Makanec snažno odbacuje, koja religiju smatra nečim što smeta te ju je potrebno ukloniti iz života ljudi. Da Makanec u odnosu kulture i religioznoga zastupa onaj prvi tj. pozitivni stav, govori i njegovo mišljenje kako je nagon za religioznim dodirima s Božanstvom utemeljen u čovjekovoj kulturnoj svijesti: »bez obzira na to, hoće li se u tom dodiru Absolutno otkriti našem duhu u svojoj svestranosti i svom neizmjernom bogastvu«²⁶ te kako u samome svijetu ima nešto što upućuje čovjeka na nešto izvan ili iznad njega, a »da to nešto shvatimo, mi se moramo osloboditi mehanističkog mišljenja i prići teleološkom mišljenju, mišljenju po kojemu zbiivanje tumačimo pomoću svrha.«²⁷

3.2.1. *Vrijednosti u međusobnom odnosu*

U govoru o međusobnim odnosima vrijednosti, posvetit ćemo se samo religioznim vrijednostima jer su one i tema ovoga rada, dok će se ostale ostaviti po strani. S obzirom na subjektivnost,²⁸ Makanec tvrdi kako je najsubjektivnija vrijednost religiozna vrijednost jer npr. nema »ničega u opipljivom i vidljivom svijetu čemu bismo mogli u eminentnom smislu pridati obilježje svetosti«, a svetost možemo razumjeti »prožetost božanstvenošću ili blizinu duše prema Bogu, kako je na pr. dana u mističnom doživljaju. Religiozne vrijednosti očituju se samo u najdubljim dubinama ljudske unutrašnjosti i samo se tu mogu tražiti.«²⁹ Očito je kako Makanec ima specifičan pogled na religiozne vrijednosti i svetost. Naime, mnogi pojedinci, ali i religije u svijetu pronalaze »predmete« koji su za njih sveti. Oni su sveti ili sami po sebi ili zato što na njima stoluju bogovi, npr. planine ili pak zato što se na tome mjestu dogodilo nešto vrlo važno za religioznoga čovjeka, npr. brdo Sinaj za Židove i kršćane gdje je Bog dao Deset zapovijedi. Istina je da je u ovom smislu religiozna vrijednost izrazito subjektivna jer što je u jednoj religiji sveto, u drugoj ne mora biti. Međutim, ne može se vidljivomu svijetu oduzimati svaka religiozna vrijednost, pogotovo ako se imaju na umu primitivne re-

25 *Isto*, 161.

26 *Isto*, 15.

27 *Isto*, 19.

28 »Pod subjektivnošću ne razumijevamo ovdje spoznajnu relativnost, nego oblik egzistiranja: ne realnost koja je opipljiva i vidljiva, nego onu, koja je čisto duševna, unutrašnja.« *Isto*, 29.

29 *Isto*, 29.

ligije i njihov pogled na prirodu gdje je sve puno svetih objekata, npr. sunce, mjesec, itd. Osim toga, i kršćanstvo drži kako u svijetu postoje Božji tragovi.

Nadalje, s obzirom na kategoriju iracionalnoga³⁰ Makanec smatra kako su ovoj kategoriji religiozne vrijednosti najbliže. »Religiozne vrijednosti najbliže su iracionalnome, one su u najbližoj svezi s neizmjernim, nedokučivim i neshvatljivim, koje se u niemom strahopoštovanju obožava. U mističnom doživljaju negirano je sve što je pregledno, određeno i razumu dohvatljivo. Tu se objavljuje svijet, u koji puki razum ne može prodrijeti.«³¹ Očito je kako i u ovom odnosu s iracionalnim nailazimo na Makančevu dosljednost s obzirom na određivanje samih religioznih vrijednosti. Naime, Makanec ih poistovjećuje s mistikom koju razum ne može obuhvatiti niti shvatiti. Ipak, potrebno je istaknuti kako su religiozne vrijednosti širi pojam od mističkih doživljaja. Ako se prihvati Makančev govor, kroz cijelu bi povijest bilo vrlo malo ljudi koji su uistinu bili u dodiru s religioznim (a to naprosto nije točno) te bi posljedično vrlo malen broj ljudi uopće shvatio što su to religiozne vrijednosti, što također ne odgovara stvarnosti. Tek u primitivnim prirodnim religijama može se govoriti o Božanstvu kao o 'onome koji je neizmjerni, nedokučivi i neshvatljivi te kojega se u nijemom strahopoštovanju obožava'. Za religije koje prihvaćaju Božju objavu, a one obuhvaćaju najveći broj ljudi na svijetu, to se nikako ne može tvrditi.

Ovo poistovjećivanje religioznoga i mističnoga Makanec nastavlja i u usporedbi kategorije zazbiljnosti s religioznim vrijednostima koje su upravo od te kategorije najudaljenije jer: »predmet religiozne čežnje i intuicije jest božanstvo u njegovoj nadvremenskoj i nadzbiljskoj opstojnosti«, te nastavlja:

Ono nigdje u zbilji ne postoji kao neki konkretni zahvatljivi objekt. U težnji za božanskim može nam se lako sva naša zazbiljnost, kako je sadržana u vremenu i prostoru, učiniti nečim nevažnim i nevriednim, mi u mističkom nastrojenju možemo ne samo prirodu nego i kulturu doživjeti ne samo kao nešto nevažno i ništavno, nego čak i kao nešto sotonsko, ukoliko priroda i kultura zarobljuju našu dušu te je udaljuju od božanstva u njegovoj nadvremenskoj, vanprostornoj i nadzbiljskoj opstojnosti. U tom nastrojenju mi možemo osjetiti magični sjaj ovoga svieta kao opasnost za vječno svjetlo, što mora gorjeti u nama. Između religije u njenoj tendenciji prema transcendentnosti, i kulture s nijemom težnjom za imanentnošću, može postojati opasna napetost, pa čak i otvoreno neprijateljstvo.³²

Svoj govor o odnosima vrijednosti međusobno zaključuje mišlju kako sa stajališta filozofije povijesti »među raznim vrijednostima nipošto ne mora postojati idealni sklad i slaganje, nego je gotovo pravilo, da među njima postoji napetost, pa čak i borba.«³³ Upravo se na ovome prema Makancu i temelji tragični karakter povijesti jer se često jedna vrijednost ne može ostvariti, a da se druga ne uništi.³⁴

30 Ono što je pojmovno neshvatljivo i što načelno ne može ući ni u kakav pojam. Usp. *Isto*, 30.

31 *Isto*, 30.

32 *Isto*, 32.

33 *Isto*, 33.

34 Usp. *Isto*, 32–33.

3.2.2. *O potrebi apsolutnih vrijednosti*

Ovim vrijednostima Makanec pridaje iznimno važno značenje. Naime, smatra da čovjek uopće ne bi mogao niti duševno niti moralno podnijeti svijet bez vjere u nadosjetilni svijet, tj. bez vrijednosti koje apsolutno i vječno važe, kojima »u svom zemaljskom i mukotrpnom životu služimo.«³⁵ Nadalje, Makanec smatra kako ove vrijednosti »našem životu i djelovanju u tom slučaju daju neki tajanstveni neprotumačivi i nezahvaljivi sjaj, makar taj naš život kao empirijski fenomen bio kratkotrajan i prolazan« te je ovo za Makanca »tajna svijeta, koje se u poviesti ostvaruju: da se prolazno u najvišim trenucima svoje egzistencije dodiruje s vječnim. A vječno, koliko ga mi možemo zahvatiti, ukazuje nam se kao svijet apsolutnih vrijednosti, koje nadvremenski važe.«³⁶ Religiozne vrijednosti jesu dakle one koje, prema Makancu, čovjeka dovode u dodir s Božanstvom. Iako ograničen, ipak čovjek nije osuđen samo na ovaj svijet te upravo preko religioznih vrijednosti čovjek može doći u dodir s transcendentim. Očito je kako Makanec kao filozof nikako ne može prihvatiti materijalistički ili naturalistički pogled na svijet te je jasno zašto mu se tako snažno suprostavlja. Čovjek ima mogućnost nadići ovozemaljski iskustveni svijet, tj. empiriju te mu upravo ovo nadilaženje u vjeri daje snagu za preživljavanje u svijetu. Ipak, treba istaknuti kako Makanec ostaje na razini imanentnoga. Naime, u svome govoru ne ističe eventualni odlazak čovjeka ili njegove duše u taj nadosjetilni svijet, nego vidi taj svijet samo kao onaj koji omogućava čovjeku duševno i moralno podnošenje povijesti. Čovjek, dok živi u ovozemaljskome životu, može u posebnim trenucima dotaknuti ono vječno, ali hoće li se čovjek nakon svoje smrti na konačan način susresti s tim vječnim, Makanec ne daje odgovor.

Makanec dalje drži kako vječno važenje jedne apsolutne vrijednosti nije ovisno o tome priznaje li joj tu važnost neki pojedinac, neka skupina ili povijesno razdoblje. Ovaj fenomen apsolutnoga važenja, kao logičkoga temelja povijesne spoznaje, istražuje filozofija u svim područjima kulture.³⁷

3.2.3. *Odnos religiozne vrijednosti i svetoga*

Makanec u svoja predavanja uključuje i govor o religioznoj sferi te o pojmu svetoga: »Ono, što je za znanosti vrijednost istine, ono što je za umjetnost vrijednost ljepote, ono, što je za sferu ćudorednoga života vrijednost slobode, to je za sferu religije vrijednost i pojam svetoga.«³⁸ Već je prije ustvrdio kako se istina i ljepota ne mogu definirati; ova tvrdnja još i više vrijedi za vrijednost svetoga. S obzirom na vrijednost svetoga, karakteristično je da je »u njemu do krajnjih granica naglašena povezanost s transcendentnošću« i to kao odvojenost od ovozemaljskoga.³⁹

35 *Isto*, 146.

36 *Isto*, 146.

37 *Usp. Isto*, 151.

38 *Isto*, 160.

39 *Usp. Isto*, 160.

Ideja svetoga nije izolirana vrijednost. Naime, s njom su povezane i sve ostale religiozne ideje poput ideje Božanstva, spasa i sudbine. Povezane su i ideja apsolutne čistoće i netaknutosti od bilo koje, kako to Mekanec piše: »ovosvjetske prljavštine«. Nadalje, s ovom idejom povezan je i »osjećaj nečega tajnovitog, apsolutno nedokučivog, obkoljenog mističnom šutnjom.«⁴⁰ Nažalost, Mekanec nije dalje razradio svoju misao pa se ne može točno ustvrditi na kakvu sudbinu ili spas točno misli. Svakako, iz svega se može zaključiti kako nema u vidu, barem ne eksplicitno, transcendentan zagrobni život.

»Socialna manifestacija religiozne ideje svetoga« o kojoj Mekanec govori »ostvarena je u ustanovi crkve. Crkva ideju Božanstva simbolizira u raznim oblicima kultura, ona je dakle želi na osjetilan i zoran način izraziti.«⁴¹ Ovdje treba istaknuti kako Mekanec u svojim predavanjima, kada govori o Božanstvu, ne misli na osobnoga Boga kako ga opisuju monoteističke religije, pa i unatoč tomu što spominje Crkvu. Naime, Crkvu Mekanec uzima samo kao socijalnu ili vidljivu manifestaciju ove religiozne ideje, a nikako kao onu koja posjeduje pravu istinu o osobnome Bogu. Dakle, vjerujem kako Mekanec prije govori o Bogu filozofa, tj. nekom neosobnome bogu, nego o kršćanskom Bogu koji se utjelovio i postao čovjekom.

Da odnos kulture i apsolutnih vrijednosti za Mekanca nije od sporednoga značenja, unatoč tomu što se njegova predavanja ipak više bave drugim temama, govori i posljednji odlomak posljednjega, tj. trinaestoga predavanja kojim ujedno i završava ova knjige, gdje Mekanec piše: »Vidjeli smo, da se kulturne vrijednosti svuda temelje na važanju određenih apsolutnih vrijednosti. Kulturne vrijednote dobivaju svoje dostojanstvo i svoje značenje od apsolutnih i vječnih vrijednosti, koje su usidrene u transcendentnosti, one i nisu ništa drugo nego nesavršena i prolazna ostvarenja vječnoga u vremenu.«⁴²

Zaključak

U ovom je radu predstavljena Mekančeva misao o kulturi i vrijednosti religioznoga, kako ga on doživljava i shvaća u djelu *Uvod u filozofiju poviesti*. Nažalost, treba istaknuti kako je očito, pogotovo ako se uzmu u obzir još dva neobjavljena rukopisa, kako je ovo djelo samo jedan dio daleko većega opusa koji bi Mekanec doradio i objavio da nije tragično osuđen i pogubljen nakon završetka Drugoga svjetskog rata i pada Nezavisne Države Hrvatske.⁴³ Međutim, i ovo je djelo sasvim dovoljno da se vidi lucidnost Mekančeva promišljanja i zauzimanja stavova u odnosu na kulturu i njezino shvaćanje.

40 *Isto*, 161.

41 *Isto*, 161.

42 *Isto*, 161.

43 Mekanec je na poziv novoga predsjednika vlade NDH Nikole Mandića prihvatio biti ministar prosvjete u listopadu 1943. god.

Iako ne definira ni pojam 'kulture' ni pojam 'religioznoga', Mikanec ih opisuje. Tako je kultura za Mikanca od iznimne važnosti za čovjeka jer: 1. ona je točka gdje čovjek može susresti vječno; 2. stoji na samome izvoru povijesti te 3. pripisuje joj iznimnu važnost do te mjere da uništenje kulture povezuje s uništenjem čovječanstva. S obzirom na religiozno, Mikanec smatra: 1. ono je najsubjektivnija vrijednost; 2. najbliža iracionalnomu te 3. najudaljenija od, kako bi to napisao Mikanec, zabiljnosti. Nadalje, Mikanec polemizira s naturalističko–materijalističkom vizijom svijeta i kulture tvrdeći kako metafizička stvaralačka snaga ne leži u vremenu, nego iznad vremena. Kultura je točka u kojoj se prolazno dodiruje s vječnim te upravo zahvaljujući religioznomu, koje u iznimnim trenucima probija u empirijski svijet, čovjek nije osuđen samo na ovaj svijet. Na koncu, za Mikanca je upravo religiozni osjećaj temelj svake kulture jer se tu otkriva i vidi čovjekova ovisnost o nekoj višoj zakonitosti koja nadilazi ovaj svijet.

Potrebno je također spomenuti kako Mikanec, za razliku od svojih suvremenika Stjepana Zimmermanna i Vladimira Filipovića, ne govori niti raspravlja o krizi kulture. Upravo kada je Mikanec držao ova svoja predavanja na fakultetu, Zimmermann je objavio knjigu *Kriza kulture* u kojoj izdvaja krizu etike kao središte problema krize kulture, dok Filipović godinu prije u članku *Sudbina kulturnoga života (Problemi kulturne morfologije)*⁴⁴ smatra kako je više faktora potrebno uzeti u obzir koji utječu na krizu suvremene kulture. Kod Mikanca se o krizi kulture ne nalazi niti riječi.

Odnos kulture i religioznoga nije jedina tematika kojom se Mikanec bavio u svojim predavanjima o povijesti filozofije. O drugim naglascima njegovih filozofskih promišljanja poput odnosa povijesti i filozofije ili prirodnih znanosti i povijesti i filozofije, progovoriti ćemo na drugome mjestu.

44 Ova kratka filozofska rasprava zapravo je dio nikada objavljene Filipovićeve knjige *Čovjek i kultura*. Članak je objavljen u: Vladimir Filipović, *Sudbina kulturnog života*, *Nastavni vjesnik*, 1941/42, 5, 329–342.

The Relationship between »Culture« and »the Religious« in An Introduction to the philosophy of history by Julije Makanec

Ivan Macut*

Summary

This paper deals with the relationship between culture and the religious in the work titled, An Introduction to the Philosophy of History by the Croatian philosopher Julije Makanec. The essay consists of two sections. The first acquaints us with his life and most important works, while the second discusses the central theme involving Makanec's thoughts on culture and its relationship to the religious, namely, Makanec's understanding of culture, his grasp of the religious, the values of each in relation to the other, the need for absolute values, and finally, the relationship between religious values and the sacred. Makanec's vision of culture transcends the naturalistic–materialistic vision, and he is more inclined to affirm the divinity of the world than the omnipotence of time. This conviction leads him to the conclusion that eternity has dominion over the transient, or negatively expressed, that matter cannot ever be the ultimate reality.

Key words: Julije Makanec, philosophy of history, culture, the religious, the absolute

* Ivan Macut, Ph.D., Ph.D., Croatian Catholic Mission Berlin. Address: Feldstr. 4, 13355 Berlin, Germany. E-mail: ivanmacut@libero.it